

Könyvszemle

SIPOS JÚLIA GONDOZÁSÁBAN

LÁTLELET

Kornai János legújabb könyve, a *Látlelet. Tanulmányok a magyar állapotokról* – ahogy Chikán Attila fogalmazott –, a legerőteljesebb intellektuális támadás a 2010 után Magyarországon kialakuló új társadalmi, gazdasági és politika rendszer ellen. E rendszert nevezi Kornai autokráciának a Közgazdasági Szemlében 2016-ban megjelent *Még egyszer a rendszerparadigmáról* című cikkében. E típus megjelenése nem újdonság, de az utóbbi évtizedek egyik legfőbb jellemvonása, hogy az e típusba tartozó politikai rendszerek száma drasztikusan növekszik a világban. A szakirodalom számos névvel illeti őket, különböző tulajdonságaikat középpontba helyezve, így irányított demokráciaként, illiberális demokráciaként, versenyző autokráciaként, választási autokráciaként, populista demokráciaként és hibrid rezsimeként is megtalálhatjuk. A magyar autokrata rendszer kialakulása mégis unikális, mert az első az Európai Unióban, és láthatóan vonzó példa számos vezető számára. Sokan elemezték az új magyar politikai berendezkedést, de olyan alapos és átfogó mű, mint a *Látlelet*, még nem született róla.

Kornai gondolatai – mint mindig – e kötet tanulmányaiban is kristálytiszták és világosak: ha egy párt olyan intézményrendszert épít fel, amely megakadályozza, hogy választások útján leváltható legyen, akkor azt nem nevezhetjük demokráciának többé. Ez akkor is igaz, ha a választás megfelel az aktuális választási törvénynek, hiszen azt úgy írták, hogy egyértelműen a hatalmon lévő párt érdekeit szolgálja. Kornai gondolatai azért kulcsfontosságúak, mert egyértelműen jelzik, hogy az ellenzék hibás diskurzust folytat akkor, ha arról beszél, hogy az Orbán-rezsim által megalkotott keretek között miként tudná visszaszerezni a hatalmát. A politikatudomány robusztus irodalommal rendelkezik az ilyen típusú rendszerekről, a saját játékszabályaik betartása mellett csekély eséllyel lehet e rezsimeket leváltani. Kornai szerint: az autokráciákban „[a] kormány békés, civilizált procedúrával nem váltható le”, és „[c]sak formálisan léteznek vagy gyengék azok az intézmények, amelyek együttesen garantálnák a leválthatóságot” (178.). Kornai e kötetében nem tesz javaslatot arra, hogy miként lehet a magyar politikai rendszert ismét liberális (alkotmányos) demokráciává alakítani, de a gondolkodás irányát megmutatja. Hazánk jövőjét borúsán látja: „...igen nagy az esély arra, hogy a kormány parlamenti választásokon nem váltható le. Ebben az értelem-

ben a kialakult helyzet irreverzibilis. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy autokráciáknak többnyire csak a rendszert alapjaiban megrázó »földrengés« vet véget.” (147.)

A *Láttelelet*ben összegyűjtött írások a 2010 utáni gazdasági és politika rendszer rendszerszintű, holisztikus elemzését mutatják be. Ékes bizonyítékai annak, hogy rendszerparadigma mint kutatói szemléletmód milyen eredményes eszköz egy átfogó és roppant bonyolult struktúra elemzésére és annak legfőbb tulajdonságai bemutatására. Az orbáni rendszer központi eleme a hatalom központosítása, amelynek célja a rendszer fenntarthatóságának garantálása, amelyre Kornai már 2012 januárjában a *Népszabadság*ban megjelent, *Központosítás és kapitalista piacgazdaság* című tanulmányában felhívta a figyelmet. Akkor harminchárom példát hozott fel a második Orbán-kormány 2010-es megalakulása óta, amely szám feltételezésük szerint mára több százra duzzadt. Ez magában foglalja az erőforrások elszívását az autonóm szervezetektől, és függőségi viszony kialakítását a politika, gazdaság és közigazgatás területén. A központosítás egyik mozgatórugója, hogy a rendszer bizalmatlan azokkal szemben, akik nincsenek a központi hatalom szigorú ellenőrzése alatt, és nem feltétlen lojalitással támogatják a kialakult rezsimit. Ennek estek áldozatul a helyi önkormányzatok, amelyeket a jelenlegi rendszerben is közvetlenül választanak a polgárok. Mindaddig, amíg van önkormányzati választás, addig az önkormányzatok veszélyt jelenthetnek a központi hatalom számára, *ergo*, az ő anyagi és politikai meggyengítésük racionális a központi döntéshozó részéről.

Ugyanezen okokra vezethető vissza a magántulajdon elleni fellépés is. A magántulajdon autonómiát jelent a központi hatalomtól, amely autonómia felszámolására törekszik a központi hatalom. Természetesen lehet magántulajdona minden egyénnek, de annak – ha olyan mértékű, hogy azzal már érdemben lehet beavatkozni a politikai térbe – függenie kell a központi akarat jóindulatától. A tulajdonjog bizonyos részei a tulajdonos személyétől átkerülnek a központi döntéshozó személyéhez. Vagyonosodás kizárólag a rendszerhez lojális egyének számára elérhető és biztosított, de ők sem rendelkeznek mindazon jogosítványokkal a tulajdonuk felett, amelyet a tulajdonjogok elmélete a magántulajdonnal társít. Az első számú vezetőhöz feltétlenül hűséges oligarchák jelentős vagyonosodása az állampolgárok számára is nyomon követhető módon zajlik, egy új, a rendszerhez lojális gazdasági elit felépítését láthatjuk, közpénzen. Erről beszélt Lángi András *Viccpártok színvonalán áll az ellenzék* című interjújában a *Magyar Idők*ben, 2015. december 21-én, amikor azt mondta, hogy „[a]mit korrupciónak neveznek, az gyakorlatilag a Fidesz legfőbb politikája. Ezen azt értem, hogy olyan célokat tűzött ki a kormány, mint a hazai vállalkozói réteg kialakítása, az erős Magyarország pilléreinek a kiépítése vidéken vagy az iparban.”

A központi akarat érvényesítése érdekében nemcsak azon állami intézményeket gyengítik meg, amelyek képesek lennének ellensúlyt képezni (Alkotmány-

bíróság, Állami Számvevőszék, Költségvetési Tanács stb.), de állami források, illetve a miniszterelnökhöz hűséges oligarchák a médiapiacot is úgy alakítják át, hogy az ne legyen képes hiteles és elfogulatlan hírszolgáltatásra, illetve az állam ellenőrzésére. Az állam által vagy a rendszerhez lojális gazdasági szereplők által fenntartott média kizárólagos feladata, hogy a központi utasítás alapján propagandaüzeneteket juttasson el a lakosság szélesebb rétegeihez. Erre jó példa a vidéki napilapok felvásárlása, a TV2 felvásárlása, a *Népszabadság* majd a *Magyar Nemzet* megszüntetése, az *Origo* átformálása. Szintén több elemzés mutat rá a magyar állami televízió politikailag elfogult műsorpolitikájára (például: *EBESZ Időközi jelentés*. 2014. március 5–18.). Ugyanezen okból a civil szervezetek autonómiáját is csökkentik, illetve az állam szelektív módon támogatja a hozzá hűséges civil szervezeteket (CÖF/CÖKA támogatása az MVM Zrt. által), és ellehetleníti azokat, amelyek „watchdog” funkciót láthatnának el egy működő liberális demokráciában. Ennek újabb mérföldköve a „Stop Soros” törvény.

Tévedés azonban azt gondolni, hogy csak az információk megszűrése, a fékek és ellensúlyok felszámolása elégséges lenne a rendszer fenntartásához. Ahogy Kornai *U-kanyar Magyarországon* (143.; eredetileg az *Élet és Irodalomban* jelent meg 2015. április 3-án) című írásában rámutat, a nacionalizmus, sovinizmus és az etnikai és vallási előítéletek felerősítése egyértelműen kimutatható. Ezek képezik az ideológiai alapját az orbáni autokratikus rendszernek. Ezzel párhuzamosan újabb és újabb ellenségek kijelölésével az Orbán-kormány képes arra, hogy a társadalomban különben is meglévő – vélt vagy valós – félelmeket felerősítse, és ezekre építve fogadtassa el a szabadságjogok korlátozását, és nyerje el az állampolgárok jelentős részének támogatását. E jelentős támogatottság – amely azonban nem jelenti a választópolgárok többségét – az új választási törvények segítségével akár kétharmados politikai többséghez is vezethet.

Kornai művében arra is rámutat, hogy az Orbán-rezsim fenti törekvései U-kanyarként is értelmezhetőek, hiszen a rendszerváltozás után kialakított rendszer valódi – még ha törékeny is – liberális demokráciát hozott létre hazánkban. A magyar kormány 2010 utáni lépései lebontották a demokrácia minden lényeges elemét, az új, autokrata rendszer pedig magán viseli a szocialista diktatúra számos jellemvonását, ideológiailag pedig a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszakhoz nyúlik vissza. Egyetértünk Kornaival, hogy nem a választás procedurális fenntartása tesz egy rendszert demokráciává, hanem annak tartalmi elemei.

A *Látlelet* azért fontos és maradandó mű, mert tükröt állít a mai magyar társadalom elé, illetve olyan kordokumentum, amelyből a jövő generációi is tanulhatnak, és megérthetik a 2010 utáni Magyarország politikai és gazdasági berendezkedését. Kornai könyve értékekkel telített, amelyet a szerző nyíltan felvállal. A liberális demokrácia, a jogállamiság és az emberi szabadságjogok olyan értékeként jelennek meg benne, amelyek megelőzik a gazdasági értékeket. „A demokrácia, az emberi jogok tisztelete, a jogbiztonság nem áldozható fel más értékek oltárán. [...]

[S]aját értékrendem szerint a demokráciát akkor sem szabad feladni, ha ennek eredményeképpen gyorsabbá válna a növekedés” (114.) A *Láttelelet* pozitív elemzései a politikatudomány, a közgazdaságtudomány, a szociológia, szociálpszichológia és a filozófia tudományterületeinek eredményeire támaszkodnak, valóban interdiszciplináris megközelítésben íródtak. Normatív megállapításai – amelyek a pozitív elemzésekből vezethetők le – bizonyára megosztják és továbbgondolásra késztetik az olvasóközönséget. Kornai művét egyértelműen a nagyközönségnek szánta, olvasmányos és közérthető mindenki számára. Célja világos, befolyásolni szeretné a magyar társadalom tagjait, és felhívni a figyelmüket arra, milyen kardinalis változások zajlanak a szemünk előtt, és e folyamatoknak mik az okai és mik a lehetséges hatásai.

A *Láttelelet*et olvasva Magyarország jövője borús, hiszen még középtávon sem látszik olyan tényező, amely visszavezethetné az országot a liberális demokráciák sorába. Lássuk be, hogy a külső környezet – még az EU-s tagságunkkal együtt sem – ad túl sok reményt a változásokra, szervezett belső ellenállás pedig alig létezik. 2010 óta ismét igazak Ady Endre *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* című, 1905-ös publicisztikájának sorai: „Komp-ország megindult dühösen Kelet felé újra”. Azonban ne feledjük Kornai szavait: „[a]z ország mindenkori adott állapota, továbbá az a történelmi út, amelyen a mai állapotához eljutott, igen erősen leszűkíti a választható útvonalak halmazát, bár természetesen a jövő útvonala így sem determinált. Fennmarad a döntéshozó számára jelentős választási szabadság és az ezzel együtt járó felelősség.” (110.) Kornai és sok más honfitársunk intellektuális bátorságát és felelősségtudatát látva már optimistábbak lehetünk: Magyarország többször bizonyította történelme folyamán, hogy nem hajlandó a keleti parton kikötni, ahogy Ady írta: „legképebbesebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza”. Minél többen veszik észre az Orbán-rendszer szabadságkorlátozó jellegét, annál gyorsabban fog a rendszer erodálódni. A *Láttelelet* ehhez egy fontos és maradandó hozzájárulás, amiért hálásak lehetünk Kornai Jánosnak.

(Kornai János: *Láttelelet. Tanulmányok a magyar állapotokról*. Budapest: HVG Kiadó, 2017, 232 o.)

Rosta Miklós

egyetemi docens, Budapesti Corvinus Egyetem
Összehasonlító és Intézményi Gazdaságtan Tanszék